

DEDE KORKUT'UN DELİLERİ

The Crazy Heroes of Dede Korkut

Les fous de Dede Korkut

İsa KOCAKAPLAN*

ÖZET

Bu makalede, Türk Edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabında yer alan “deli” unvanlı tipler üzerinde durulacaktır. Sözkonusu tipler ve davranış biçimleri ekseninde, “alp” tipinden “alp-eren” tipine geçişi gösteren ip uçları değerlendirilecektir.

Dede Korkut hikayeleri İslam öncesi alp tipinden, İslam sonrası alp-eren tipine geçişi gösteren ilginç örnekleri taşımaktadır. Bu hikayelerde “deli” kelimesi “kendi gücüne aşırı şekilde güvenen ve korkusuzca –bazen şuursuzca- hareket eden kahramanlara verilen bir unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Deli Dumrul ve Deli Karçar örneklerinde görüldüğü üzere onların maddi güçleri, kendilerini aşan bir manevi güç tarafından denetim altına alınır.

Hikâyelerdeki bu tercihin, toplumda güç sahibi olanlarda, kendilerinden güçsüz kimselere karşı adanetli davranma duygusunu geliştirme amacına yönelik olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Deli, Dede Korkut, Deli Dumrul, Deli Karçar, Deli Dünder, Delü Evren, Deli Karabudak

ABSTRACT

In this article, we're going to dwell upon the type of heroes called “deli” (brave, hero, mad, crazy) as featured in Dede Korkut, one of the most important tomes of Turkish Literature. We're going to evaluate the clues showing the transition from the “heroic/alp” type to the “heroic-dervish/alperen” type on the abovementioned axis of types and their ways of behaviour.

Dede Korkut stories include interesting samples which show the transition from heroic/alp type before Islam to heroic-dervish/alperen type after Islam. In these stories the word “deli” denotes the title which is given to the heroes who have overconfidence in their own power and behave fearlessly, and at times unconsciously. But in the examples of Deli Dumrul and Deli Karçar their physical power is controlled by a spiritual power which is beyond their control. It's possible to say that this preference in these stories aims to incline people with high status in society to behave justly toward the people with less power than themselves.

Key Words

Deli (brave, hero, mad, crazy), Dede Korkut, Deli Dumrul, Deli Karçar, Deli Dünder, Deli Evren, Deli Karabudak

Deli kelimesi, Türkçenin en eski kelimelerinden biridir. Kâşgarlı'da “telü, tilwe” şeklinde geçmekte ve “deli, ahmak” şeklinde anlandırılmaktadır. (Besim Atalay, C. I- 426, C III- 156/232)

Sonraki yüzyıllarda bu kelime Türkçe tarafından çok sevilmiş ve çeşitli deyimlerde kullanılır olmuştur. Elbette kelimenin anlam çeşitliliği de giderek artmıştır. Kelimenin ilk anlamı olan “aklım kaçırmış, akımlı kaybetmiş, çılgın” gibi karşılıklar de-

yimleşmelerle beraber mecazlar kazanmaya başlamıştır: “Sözünde ve hareketlerinde pervası olmayan, ateşli, atılgan, coşkun” anlamları yanında; “bir şeye aşırı düşkün, aşırı meraklı, aşırı bağlı” anlamlarını karşılayacak “kitap delisi, oyun delisi” gibi iye-lik grupları oluşmuştur. Kelime günümüzde de bütün Türk dillerinde tarihî şekline yakın olarak yaşamakta ve kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde “däli” (açık e ile), Başkurtlarda “tili”, Kazaklarda “del-

* İstanbul Kültür Üniversitesi Öğretim Görevlisi

kulı”, Kırgızlarda “deli, delbe”, Özbeklerde “telbâ”, Tatarlarda “tili”, Türkmenlerde “dâli”, Uygurlarda “dâlli, tâlvâ” telaffuzları ile geçerliliğini sürdürmektedir.

“Deli” kelimesi ile yapılmış deyimler ise son derece fazladır:

Delinin eline değnek vermek, delinin zoruna bakmak, deliye her gün bayram olmak, ne oldum delisi olmak, deli alacası, delibalta, delibozuk, delibal, deli divane olmak, delidolu, deliduman, deli etmek, deli fişek, deli gömleği, deli gönül, deli gülâbici-liği etmek, deli kızın çeyizi/bohçası, deliye pösteki saydırmak, deli kız düğün etmiş kendi baş köşeye geçmiş, deli deliyi görünce değneğini saklar, akıllı düşünene kadar deli dağlar aşar gibi pek çok deyim ve atasözü bu kelimenin dildeki ve sosyal hayatta kullanım alanının genişliğini gösterir.

Osmanlı döneminde kurulan bazı birliklere, kurucuları tarafından “Deliller” adı verilmesine rağmen, halk onu benimsemeyerek, birliklerin adını “Deliler” şeklinde telaffuz edip galat-ı meşhur hâline getirmekte ısrar etmiş ve bunu da başarmıştır. (M. Zeki Pakalın, C.I) Zira “delil (öncü)” birliklerinin yaptığı işler delilere yakışacak özellikler taşımaktaydı. Ancak Uzunçarşılı bu birliklerin adının başlangıçta “Deli” olarak belirlendiği, sonradan bozularak “Delil” hâline geldiği kanaatindedir.

Deliler 15. yüzyılın sonlarında Rumeli’de kurulmuştu. Birliklerde Türk, Boşnak, Hırvat ve Sırp asıllı askerler yer alıyordu. Bunlar Rumeli Beylerbeyi ve Serhat Beylerinin yanında yer bulunuyorlar ve en tehlikeli görevlere gözlerini kırpmadan gidiyorlardı. Gözünü budaktan esirgemeyen bu korkusuz askerler, 17. yüzyılda halk arasında efsaneleri söylenir hâle gelmişlerdi. Onların kılık-kıyafetleri de kendilerine verilen isme uygun düşüyordu. Silahları eğri pala, kalkan ve bozdoğan (gürz) oluşuyordu. Kalkanları kuş tüyleri ile süslü idi. Başlarında pars veya benekli sırtlan derisinden yapılmış ve üzerinde kartal tü-

yü takılı bir külâhları vardı. Elbiseleri aslan, kaplan veya tilki postundan olurdu. Şalvarları ise ayı veya kurt derisinden. Ayaklarında sivri burunlu ve mahmuzlu bir çizme bulunurdu.

50-60 kişilik deliler grubu bir “bayrak” sayılırdı. Bir kaç bayraklık gruba ise “delibaşı” kumanda ederdi. 19. yüzyıl başlarında bozulan ve ayaklanmalar çıkaran deliler, 1829 yılında Sultan II. Mahmut tarafından ortadan kaldırıldı. Deli İlahi, Kocabaşı ve Delibaşı İsmail deli ayaklanmalarına önderlik eden ünlü delilerdendir. Delibaşı İsmail III. Selim’in yenilik hareketlerine karşı çıkmış ve bu sırada Konya’ya vali olarak tayin edilen Kadı Abdurrahman Paşayı şehre sokmamıştır.

Yani başlangıçta gözüpek yiğitlerden oluşan ve düşmana korkulu rüyalar gördüren bir teşkilat, işlevini yitirince içinde doğduğu ülkeye zarar verir hâle gelmiştir. Ama bugün “deliler” denildiğinde yine başlangıçtaki o gözüpek yiğitlerden oluşan ocak hatıra gelmektedir.

Dede Korkut’un delileri de Osmanlı’daki deli birliklerini oluşturan “deliler” bölümünde değerlendirilebilir. Deli Dumrul, Deli Karçar, Deli Dünder, Deli Evren ve Deli Karabudak Oğuz’un gözünü budaktan esirgemeyen gözüpek yiğitleridir ve her birinin ayrı hikâyesi vardır. Kimisi Azrail’e kafa tutar, kimisi kalın Oğuz beğlerinin saygıda kusur etmediği Dede Korkut’u attan ata sıçratarak kovalar.

Ve bu delilerin hepsi, akıllıların düşünmekten yapmaya başlayamadıkları işleri göz açıp kapayana kadar tamamlarlar. Akıllının “Acaba nasıl aşarım?” diye düşündüğü yüce dağları göz açıp kapayana kadar aşarlar, akıllının varmayı aklından bile geçiremeyeceği kapıları ardına kadar açarlar.

Adam Ejderhası Deli Dumrul

Dede Korkut’un en meşhur delisi Deli Dumrul’dur. Bu deli yiğit, deliliğini, ününün yayılması (reklâm) amacı ile kullan-

maktadır. Kuru bir çayın üzerine köprü yaptırmış, geçenden otuz üç akça, geçmeyenden ise döğe döğe kırk akça almaktadır. Bunu niçin yaptığını Dede Korkut'tan dinleyelim:

“Bunu niçin böyle ederidi? Anun için ki menden deli, menden güçlü er var mıdır ki çıka menümile savaşa deridi. Menüm erligüm, bahadrlıgüm, cılasunlugum, yigitligüm Ruma Şama gide çavlıana deridi.” (Gökyay, s.75)

Bu hikâyede delilik güç, kuvvet, gözünü budaktan esirgememek yani korkusuzluk anlamında kullanılmıştır. Deli Dumrul deli olan bir sel gibidir. Gücünü ve arzularını kontrol etmeyi bilmez. Onun tek amacı ününün her yerde duyulmasıdır. Halbuki böyle bir güç makbul değildir. Zira insanı kibre götürür. Halbuki yine Dede Korkut kavlince, “Tekebbürlük eyleyeni Hak Taalâ sevmez.” Öyleyse bu maddî gücün denetim altına alınması, ona çeki düzen verilmesi gereklidir. Maddî bakımdan zirveye ulaşmış bir gücü ise ancak manevî kuvvetler denetim altına alabilir. Bu noktada hikâyede devreye “al kanatlı Azrail” girer. Deli Dumrul’un göğsünün üzerine basıp konuştuğu vakit, Deli’nin başı bunalır, göğsü daralır. Dumrul o zaman Azrail’in kendinden güçlü olduğunu anlar ve canını başışlaması için yalvarmaya başlar. Azrail, Deli Dumrul’a gerçek sebebi gösterir. O, bir emir kuludur, can alıp veren Allah Taalâ’dır. Allah’ın Azrail yoluyla Deli Dumrul’a ulaşan “Kendi canı yerine can bulsun, onun canın başışlayayım.” buyruğu ve Deli Dumrul’un kendi canı yerine can aramaya başlaması, maddî gücün manevî gücün hakimiyetine girdiğini gösterir. Hiç kimse gücünü denetimsiz kullanamaz. “Hak, kuvvetlinin değil, haklıındır.” anlayışı hâkim olur.

Babasından ve annesinden kendi canı yerine can vermelerini isteyen Deli Dumrul’un onlardan red cevabı alması “can”nın, taşıyanı için ne kadar kıymetli olduğunu

gösterir. Herkesin canı kendi için kıymetlidir. Öyle ise “kimse kimsenin canı ile oynamamalıdır.” Kişi kendi maddî gücü ile mağrur olmalıdır. “Mağrurlanma Padişahım, senden büyük Allah var.” sözü yüzyıllar boyu bunun için söylenmiştir.

Sonunda karısının Deli Dumrul için canını vermeye razı olması, aile bağlarının ve aşkın gücünü gösterir. Neticede aşk da manevî bir duygudur. Seveni, sevdiği için canından geçirir. Deli Dumrul’un hatunu:

*Senün o muhanat anan baban
Bir canda ne var ki sana kıyamamışlar
Arş tanış olsun Kürsi tanış olsun
Kadir Tanrı tanış olsun
Menüm canım senün canuna kurban olsun*
(Gökyay, 81)

derken bütün benliğini kaplayan aşk hâletinin ardından konuşur. Azrail tam hatununu canını alacakken Deli Dumrul’un yakarışı tevbe özelliği taşımakla beraber, onu saran aşk duygusunun da eseridir. Böylece Deli Dumrul aşkın yani manevî bir hâlin kudretini görmüş ve itaat etmeyi öğrenmiştir. Kendi gücüne “delice” güvenmenin ve bu yolla insanlara zarar vermenin acısını bizzat kendi nefsinde yaşamıştır. Adam Ejderhası Deli Dumrul’un “Bilge Dumrul” a dönüştüğünü gösteren yakarışı buraya alıyoruz:

*“Yücelerden yücesin
Kimse bilmez nicesin
Görklü Tanrı
Çok cahiller seni
Gökde arar, yerde ister
Sen hod müminlerin gönlündesin
Dayım duran Cebbar Tanrı
Ulu yollar üzerine
İmaretler yapayım senün için
Ac görsem doyurayım senün için
Yalıncağ görsem donadayım senün için
Alurısan ikimizün canın bile algıl
Korısan ikimizün canın bile kogıl
Keremi çok Kadir Tanrı*
(Gökyay, 82)

Deli Dumrul, hikâyenin sonunda Oğuzun temel değerleri ile buluşur. Hikâyeler incelendiğinde, Oğuz Beğlerinin halka hizmet için imaretler yapma, açları doyurma, çıplakları giydirmeye gibi ta Göktürk Yazıtlarından gelen temel değerleri yaşattıkları görülür.¹

Bu değerlerle buluşmak demek, gücü delice değil, insanların yararına kullanmak demektir. Bir de aile bütünlüğü ve eşler arasındaki derin aşk söz konusu olunca Tanrı Taala, Deli Dumrul ile eşine 140 yıl daha ömür verir.

Dede Korkut'un adına müstakil destan düdüğü bu delisi hakkındaki sözlerimizi Mehmet Kaplan'ın değerlendirmesi ile bağlayalım:

“Duha Koca Oğlu Deli Dumrul hikâyesi dejenere olmaya yüz tutmuş alp tipinin, İslamiyet'in getirdiği manevî kuvvet karşısında mağlubiyetini gösteren en güzel hikâyelerden birisidir.” (Kaplan, s.60)

Kıyan Selçük Oğlu Deli Dündar

Kıyan Selçük, Dış Oğuzun beyi Aruz Koca'nın oğlu, Tepegöz'ü öldüren Basat'ın da kardeşidir. Bu durumda onun oğlu olan Deli Dündar da Aruz Koca'nın torunu ve Basat'ın da yeğeni olmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yeğenek hikâyesinde Dündar'ın Demirkapı Derbendinde beylik yaptığı belirtilir. Yirmi dört sancak beyinden biridir.

Alplar başı Kazan Beğin evini yağmalayan, karısını, anasını ve oğlunu tutsak alan Şökli Melik karşısında, Kazan Beğin imdadına ilk koşan Kazan Beğin kardeşi Kara Güne'dir. İkinci yiğit “ Demirkapı Derbendindeki demür kapuyu depüp alan, altmış tutam ala gönderinün ucunda er böğürden, Kazan gibi pehlivanı üç kez atdan yıkan Kıyan Selçük oğlu Delü Dündar olur.

Beyrek, Bayburd hisarının beği tarafından esir alınıp götürüldüğünde ağ çıkarıp kara giyen yoldaşları arasında Deli Dündar da vardır. Bayburd önlerinde yapılan cenkte Kara Tekür Melik'i kılıçla atından düşürüp başını kesen Deli Dündar'dır.

Deli Dündar hikâyelerde alp yönü ile öne çıkmakta, kendisine delilik sıfatı acımasızlığı ve gözünü budaktan esirgemeyişi dolayısıyla verilmiş görünmektedir. Oğuzun baş kesmiş, kan dökmüş en saygın yiğitlerinden birisidir.

Beğ Yeğenek, on altı yıldır Düzmürd kalesinde tutsak olan babası Kazılık Koca'yı kurtarmak için Bayındır Handan asker istediğinde, onun yanına katdığı beğlerden birisi de Deli Dündar'dır.

Düzmürd Kalesinin tekfurı son derece savaşçı bir kişidir. Öyle ki Dede Korkut'un iri yapılı kahramanları gibi “adam ejderhası” olarak adlandırılabilir. Arşunoğlu Direk Tekür hikâyede şu şekilde tasvir edilir:

“Ol kalanun bir tekürü var ıdı, adına Arşunoğlu Direk Tekür derler idi. Ol kâfirün altmış arşun kameti var ıdı. Altmış batman gürz salar ıdı. Katı muhkem yay çekeridi.” (Gökyay, s. 98)

İşte bu Direk Tekür ile karşılaşması Deli Dündar'a mağlubiyeti tattırır. Yeğenek ve yoldaşları Düzmürd kalasına yaklaştıklarında onları gören kâfirler, durumu beylerine haber verirler. Arşunoğlu Direk Tekür silahlı olarak kaleden dışarı çıkar ve Oğuzdan er diler. Kıyan Selçük oğlu Deli Dündar onun karşısına gelir. Gerisini Dede Korkut'tan dinleyelim:

“ Kıyan Selçükoğlu Deli Dündar yerinden durugeldi. Altmış tutam sivri cıdasın koltuk kısırup ol kâfire yetdi. Ol kâfiri karşısından süsem dedi, süsemedi.

Kâfir tekür karmalayup zarb etti. Sünüsün çekti elinden aldı. Ol altmış batman gürz ile Delü Dündar'ı depre tutup çaldı. Gen dünya Dündar'un başına dar oldu. Kazılık atını döndürdü, askerine geldi. Kayı da döndü.” (Gökyay, s. 101)

Böylece “ Demirkapı Derbendinde beg olan, kargı mızrak ucunda er böğürden, hasmına yetiştğinde kimsin diye sormadan canını alan deli Dündar, önce elinden mızrağını kaptırır, ardından başına altmış

batman ağırlığında gürzü yiyerek mağlup bir şekilde askerinin yanına döner. Dede Korkut, hikâyelerinde gerilimi muhafaza etmekte ustadır. O, yeni bir kahraman yaratacaktır. Bu kahraman, kimsenin yenemediği Arşunoğlu Direk Tekür'ü yenerek babasını esaretten kurtaracak olan Beğ Yeğenek'tir. Oğuz'da delilikleri ve kahramanlıkları ile tanınmış yiğitlerin bu karşılaşmalarda mağlup olmaları Yeğenek'in yaptığı işi daha erişilmez hâle getirir.

Delü Evren

Beğ Yeğenek, on altı yıldır Düzmürd kalesinde tutsak olan babası Kazılık Koca'yı kurtarmak için Bayındır Handan asker istediğinde, onun yanına katılan beğlerden birisi de Deli Evren'dir. Kahramanımız "Ejderhalar ağzından adam alan" şeklinde tavsif edilir. Evren aynı zamanda "ejderha" anlamına da gelir. Buradaki delilik de yine yiğitlik ve korkusuzluk anlamında kullanılmıştır. Deli Evren korkusuzca canavarlarla savaşmakta ve onların parçalamaya çalıştıkları yiğitleri kurtarmaktadır. Bayındır Hanın katında ve Oğuz'da kahramanlığı ile tanınan bir kişi olduğu seçkin beyler arasına onun da katılmasından anlaşılıyor (Gökyay, s. 100 ve CLXII).

Deli Kara Budak

Kazan Beğ'in kardeşi Kara Göne'nin oğludur. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyu ve Bamsı Beyrek hikâyesinde "Delü" unvanı ile anılan Budak Beğ, diğer yerlerde Kara Budak şeklinde anılır. Akınlarda sol kolda yer alır. Altı kanatlı gürzü meşhurdur. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyu'nda (Gökyay, s. 29) sol kolda karşısına gelen Buğacuk Melik'i başına vurduğu gürz ile atından aşağı yuvarlar ve öldürür. Bu büyük savaşta 12 bin kâfir kılıçtan geçirilir, beş yüz Oğuz yiğidi şehit olur. Kazan Beğ Şökli Melik'in başını keser. Kendi yakınlarını ve hazinesini geri aldığı gibi kâfirden bol miktarda ganimet elde eder.

Kara Budak'ın Bayındır Han katında önemli yeri vardır. Bamsı Beyrek hikâyesi-

nin girişinde yapılan tasvirde Bayındır Hanın karşısında yayına dayanmış olarak Kara Göne oğlu Kara Budak durmaktadır. Hanın sağında Kazan oğlu Uruz Beğ, solunda ise Kazılık Koca oğlu Beğ Yeğenek bulunmaktadır. Bu üç genç, Oğuz'un geleceğini, delişmen kudretini temsil ederler. Bayındır Hanın onlara verdiği değer de alp tipini ileriye dönük olarak teşvik ettiğini gösterir. Bayındır Hanın meclisinde bulunan diğer kalın Oğuz Beylerinin yanında bu üç gence özel yer verilmesi, bu bakımdan önem taşımaktadır.

Bayburt hisarı önlerinde yapılan savaşta, Kara Aslan Melik'i Kara Budak öldürür. Beyrek'in Banı Çiçek'le 16 yıllık esaret hayatının bitiminde buluşmalarından sonra, 39 yiğidinin esir olduğu Bayburt hisarına gelirler, orayı feth ederler. Kâfirin kilisesini mescid yaparlar, ezan ve hutbe okuturlar.

Kazan Hanın Oğlu Uruz'un Esir olduğu hikâyede, Kara Dervend'de Kazan Han tek başına oğlu Uruz'u kurtarmak için savaşırken yardımına koşanlar arasında Kara Budak da vardır. Yine askerinin sol kanda dır. Buğacuk Melik'i mızraklayarak atından düşürür ve başını keser. Bu savaşta da 15 bin kâfir ölür, Oğuzdan üç yüz yiğit şehit olur. Bu hikâye, kahramanları ve savaşın cereyan edişi bakımından Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyu'nu hatırlatır (Gökyay, s. 59-74).

Kara Budak'a, Beğ Yeğenek hikâyesinde tekrar rastlarız. Beğlerin sohbetinde biraz övünerek konuşan Yeğenek, Kara Budak'ın tepkisini çeker ve henüz 15 yaşına girmiş Yeğenek'e, babasının tutsak olduğunu söylenmesinin yasaklanmasına rağmen, Deli Kara Budak bu yasağı çiğner. Beğ Yeğenek'e o kadar yiğit ise on altı yıldır Düzmürd kalesinde tutsak olan babası Kazılık Koca'yı kurtarması gerektiğini söyler. Kendisine verilen "delü" sıfatına uygun olarak sabrı taşıdığına taşı gedğine koyar. Bu bölümü Dede Korkut'tan dinleyelim:

“Günlerdeen bir gün Yeğenek oturup beğler ile sohbet eder iken Kara Göne oğlu Budağıla uz düşmedi, birbirine söz atışdılar.

Budak aydur: Bunda laf urup nidersin, ne gürlersin? Çünkü er dilersin, varup babanı kâfir elinden kurtarsana, on altı yıldur tutsaktur, dedi.” (Gökyay, s.99).

Deli Karçar

Dede Korkut Kitabında önce kaba kuvveti ile etrafına korku salan, ancak sonradan veli (Dede Korkut)’un manevî gücü ile Deli Dumrul kadar olmasa da hizaya giren kahramanlardan birisi de Bay Bican Beğ’in kızı Banı Çiçek’in kardeşi Deli Karçar’dır.

Kam Büre Beğ oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinin başında Kam Büre Beğ’e oğul vermesi için Hakk’a dua eden Oğuz Beğlerinden, Bay Bican Beğ de kendisine bir kız vermesi için Tanrı’ya dua etmelerini ister. Ve doğacak kızını Bay Büre Beğ’in doğacak oğluna adaklar. Bu bölümde Bay Bican Beğ’in başka çocuğunun bulunup bulunmadığı açık değildir.

“Ol zamanda beglerin alkışı alkış, kargışı kargış” (Gökyay, s. 31) olduğundan duaları kabul olur ve Tanrı, Bay Büre Beğ’e bir erkek oğul, Bay Bican Beğ’e de bir kız evlat verir.

Aradan yıllar geçer. Bir avlanma sırasında Beyrek Banı Çiçek’in otağı civarına gelir. Yarışır, ok atışır, güreşir ve sonunda tanışırlar. Böylece sıra Beyrek’le Banı Çiçek’in evlenmesine gelir. Ama ortada Banı Çiçek’in Deli Karçar gibi bir kardeşi vardır. Kız kardeşini isteyeni öldürmektedir.

Elbette bu durum Oğuz elinin ortak meselesi hâline gelir. Kalın Oğuz beyleri Bay Büre Beğ’in otağında toplanırlar. Toplantıya katılanlar arasında Dede Korkut da vardır. Meşveretten, kızı istemeye Dede Korkut’un gitmesi yönünde “tavsiye kararı” çıkar.

Dede Korkut görevden kaçacak adam değildir. Ama kız istemeğe gittiği kişi önu-

ne geleni öldüren Deli Karçar’dır. Tatlı canı kurtarmak için gereğinde kaçmayı da bilmek lâzımdır. Onun için binitlerinin sür’atli olması gereklidir. Dede Korkut, kalın Oğuz Beylerine şunları söyler:

“Yarenler çünkü meni varsun dersiz, göndürürsüz, bilürsüz kim ol delü Karçar kız karındaşını dileyeni öldürür. Bari Bayındur Hanın tavlasından iki şahbaz, yügrük at getirün. Bir Keçi Başlı Geçer Aygır’ı, bir Toklu Başlı Doru Aygır’ı. Nagâh kaçma kovma olurısa birisini binem, birisini yedem, dedi.” (Gökyay, s. 37)

Dede Korkut yola çıkar, arkadaşları ile bir hedefe atış yapmakta olan Deli Karçar’ı görür selâm verir. Deli Karçar selâmı alır, ama kendisine ancak eceli gelen kişinin yaklaşmaya cesaret edebileceğini söyleyerek, Dede Korkut’a geliş sebebini sorar. Dede Korkut:

“Tanrının buyruğu Peygamberün kavliyle aydan arı, günden görklü kız kardeşün Banı Çiçeği Bamsı Beyreğe dilemeğe gelmişem.” der demez, Deli Karçar’ın tepesi atar, Kara Aygır’ı ile silahlarını ister ve Dede Korkut’u kovalamağa başlar. Dede Korkut iyi bir binicidir. Önce Toklu Başlı Doru aygıra binerek kaçmaya başlar, bir süre sonra o yorulunca, sıçrayıp Keçi Başlı Geçer Aygıra biner. Ama Deli Karçar ona yetişir ve kılıcını kınından sıyırıp Dede Korkut’a hamle kılmak üzere iken Tanrı’ya sığınıp ism-i âzam (Allah) okuyan Dede Korkut, “Çalarısın elin kurusun” diye beddua edince, Deli Karçar’ın havaya kalkmış eli havada asılı kalır. “Zira Dede Korkut velayet ıssıdır.” Yani velidir.

Bu, manevî kuvvetin maddî kuvvete üstünlüğünü gösterir. Kendisinden kalın Oğuz beylerinin bile çekindiği Deli Karçar, böylece manevî kuvvet karşısında çaresiz kalır. Kaba kuvvetin bir sınırının olduğunu anlar. Bunu bir başka hikâyede Deli Dumrul’a Azrail göstermişti. Deli Karçar’a da Dede Korkut gösterir (Gökyay, s. 38). Hikâyede Dede Korkut Alp-eren tipini, Deli

Karçar ise alp tipini temsil ederler. Her akın veya savaş öncesi kalın Oğuz beylerinin arı sudan abdest alıp, ak alınla iki rekât namaz kılmaları alp tipinden, alp-eren tipine doğru geçişi ifade eder. Ama Deli Dumrul ve Deli Karçar gibi bu aşamayı kat edemeyip alpik aşamasında kalan yiğitler de vardır. İşte onlar da manevî güçle birbir tanışarak alp-eren tipine doğru yönelirler.

Deli Karçar aman diler, kardeşini vereceğini söyler ve Dede Korkut'tan kendisini sağaltmasını ister. Hakk'ın emri ile Delî'nin eli "sappasağ" olur. Ama deliliği hâlâ tesirini icra etmektedir. Dede Korkut'a "Dede, kız kardaşımın yoluna ben ne isterisem verür misin?" diye sorduktan sonra, evet cevabını alınca, dişi deve yüzü görmemiş bin buğra, kısrak görmemiş bin aygır, koyun görmemiş bin koç, bin kuyruksuz kulaksız köpek ve bin tane de pire ister. Eğer bunları getirmeden kızı almaya gelirse, o zaman onu öldüreceğini söyler. Neticede bütün bunlar temin edilir. Dede Korkut Deli Karçar'ı pireli eve sokar ve onun her tarafını pire sarar. Karçar'ı bu durumdan yine Dede Korkut kurtarır.

Gerdek gecesi Beyrek Bayburd hisarının Beyi tarafından esir alınarak Bayburt kalesine götürülür. Beyreğin mahpusluğu 16 yıl sürer. Deli Karçar, Bayındır Han'ın huzuruna çıkarak diz çöker ve şunları söyler:

"Devletlü Hanun ömrü uzun olsun, Beyrek diri olsa on altı yıldan berü ya haberi ya kendi gelür idi. Bir yiğit olsa dirisi haberün getürse, çargab altın akça verürüdüm; ölüsü haberin getürene, kız kardaşım verürüdüm." (Gökyay, s. 42).

Deli Karçar'ın bu sözleri sonunda onun da durulduğunu ve Oğuz'un temel değerleri ile buluştuğunu gösterir.

Dede Korkut hikayeleri İslam öncesi alp tipinden, İslam sonrası alp-eren tipine geçişi gösteren ilginç örnekleri taşımakta-

dır. Bu hikayelerde "deli" kelimesi kendi gücüne aşırı şekilde güvenen ve korkusuzca –bazen şuursuzca- hareket eden kahramanlara verilen bir unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Deli Dumrul ve Deli Karçar örneklerinde görüldüğü üzere onların maddî güçleri, kendilerini aşan bir manevî güç tarafından denetim altına alınır.

Hikâyelerdeki bu tercihin, toplumda güç sahibi olanlarda, kendilerinden güçsüz kimselere karşı adaletli davranma duygusunu geliştirme amacına yönelik olduğu söylenebilir.

NOTLAR

¹ Açları doyurmak, çıplakları giydirmek Orhun Yazıtlarında üzerine sık sık vurgu yapılan hükümdara ait özelliklerdendir. Kül Tigin Yazıtının Güney cephesinde Bilge Kağan'a ait şu cümleler bulunmaktadır: "Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa, bu sözümde yalan var mı?" Aynı yazıtın Doğu Cephesinde de şu sözler yer alır: "Varlıkl, zengin millet üzerine oturdum. İçte aşsız dışta dolsuz (elbisesiz); düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazamp bütün milleti ateş su kıldım." Yine aynı cephenin bir başka yerinde bu konu üzerinde tekrar durulur: "Ondan sonra Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım." (Ergin, s.19, 25.)

KAYNAKLAR

Divanü Lügati't-Türk, (1992, Hazırlayan: Besim Atalay), Ankara, TDK Yayınları.
Ergin, Muharrem, (1975), Orhun Abideleri, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
Gökyay, Orhan Şaik, (1973), Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
Kaplan, Mehmet, (1996), Tıp Tahlilleri, İstanbul, Dergah Yayınları.
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, (1992), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
Pakalın, M. Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, (1983), İstanbul, MEB Yayınları.
Tuğlacı, Pars, (1995), Okyanus, İstanbul, ABC Kitabevi.
Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (1993), "Deli", "İslam Ansiklopedisi", İstanbul, MEB Yayınları.